

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI EKSENİNDE HORAMAN ŞEYHLERİNİN ÇAĞDAŞ TARİHİN SİYASİ DEĞİŞİMİNDEKİ ROLLERİ

Nasrullah Purmuhammedî Emleşi ;Ali Cevanmerdî

İran İslamî Dönem Tarih Bölümü Doçenti, Uluslararası Gazvin Üniversitesi

poor_amlashi@yahoo.com ;

Uluslararası Gazvin Üniversitesi'nde Yüksek Lisans öğrencisi

Javanmardi.alie@yahoo.com.

Çevirenler:

Yasemin Aygün

ysmnaygun@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8337-0343>

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Shahab Vali

vali.shahab@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0580-1598>

Mardin Artuklu Üniversitesi

Article Types / Makale Türü: Translation Article/ Çeviri Makale

Received / Makale Geliş Tarihi:02 Mart 2024, **Accepted / Kabul Tarihi:** 02 Haziran 2024

Birinci Dünya Savaşı Ekseninde Horaman Şeyhlerinin Çağdaş Tarihın Siyasi Değişimindeki Rollerı

Öz

Nakşibendiliğin ortaya çıktığı coğrafi bölge, Mave-raünnehir ve Horasan olup adı geçen coğrafyadan Kürdistan dahil diğer bölgelere yayılmıştır. Bu önemli olay Kürdistan'da Mevlana Halid Şehrızorî tarafından gerçekleştirilmiştir. Horaman şeyhlerinin halk arasında neden ve nasıl etkili oldukları, yirminci yüzyılın siyasi gelişmelerindeki rolleri, bu araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Kürdistan'daki tarikat önderleri ve şeyhleri özellikle Nakşibendiler başta olmak üzere, halkın onlara desteği, himayesi ve ayrıca yerel yönetimlerin de ortadan kalkmasıyla çeşitli alanlarda siyasi ve içtimai itibarlarını ve nüfuzlarını arttırma yolunda olmuşlardır. Horaman şeyhlerinin nüfuzları Kaçar Dönemi'nde özellikle de Meşrutiyet ve ondan sonraki dönemde artmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın vuku bulmasıyla tarikat şeyhleri, Rus ve İngilizlere karşı cihat emri verip daha çok mürit ve takipçi çekerek, onları savaşıma teşvik etmişlerdir. Genel olarak Nakşibendi tarikatının özellikle de Horaman şeyhlerinin siyasi faaliyetleri Kaçar Devri'nde en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Nakşibendilik, Horaman Şeyhleri, Kaçar, Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı

The Role of The Huraman Sheikhs in The Political Developments of The Contemporary History, Based on World War I

Abstract

The origin of the Naghshbandiyeh was Transoxian and Khorasan and from these centers found its way into other regions, including Kordestan province which this important measure was taken by Mawlana Khaled Shah-rzouri. Why and how the Huraman sheikhs (sufi outhorities) in fluenced among the public and their role in the political developments of the 20th century AD. Is the focus of the present study. The sheikhs and dignitaries of the sufi seets in Kordestan, particularly Naghshbandiyah, due to the people's support as well as through seizing the local rules power were in line with increasing their political social inflvence in various realms. The political influence of the Ouraman sheikhs was issued and encouraged them to fight against the two aforesaid governments. Generally speaking, the political activitis of the Naghshbandi sect, particularly the Ouraman shaikhs reached its Zenith during the Qajar era.

Keywords: Naghshbandiyeh, The Ouraman Sheikhs, The Qajar Dynasty, Constitutionalism, World War I.

نقش شیوخ اورامان در تحوالت سیاسی تاریخ معاصر، با تکیه بر جنگ جهانی اول

نصراهله پورمحمدی املشی؛ علیه جوانمردی ۱

چکیده

خاستگاه نقشبندیه، ماوراءالنهر و خراسان بود و از این مراکز به سایر مناطق، از جمله کردستان نفوذ پیدا کرد؛ که این مهم در کردستان توسط مولانا خالد شهرزوری بود. چرابی و چگونگی نفوذ شیوخ اورامان بین مردم و نقش آنها در تحوالت سیاسی قرن بیستم مسئله محوری این پژوهش میباشد. مشایخ و بزرگان طریقتها در کردستان به ویژه نقشبندیه، به واسطه حمایت و پشتیبانی مردم از آنها و همچنین با حذف حکومتهای محلی، در راستای افزایش نفوذ و اعتبار سیاسی و اجتماعی در عرصههای گوناگون بودند. نفوذ سیاسی شیوخ اورامان در دوران قاجار و به خصوص در زمان مشروطه و پس از آن افزایش یافت. با وقوع جنگ جهانی اول فرمان جهاد در مقابل روس و انگلیس صادر کردند و با جذب مریدان و پیروان بیشتر آنان را به جنگ تشویق نمودند. به طور کلی فعالیت سیاسی طریقت نقشبندیه به خصوص شیوخ اورامان در دوره قاجاریه به بالاترین سطح خود رسیده بود.

واژههای کلیدی: نقشبندیه، شیوخ اورامان، قاجاریه، مشروطه، جنگ جهانی اول

Giriş

Nakşibendi tarikatının kurucusu Hoca Bahaüddin Muhammed Nakşibend Buharî'dir. Nakşibendilik, Kürdistan da dahil olmak üzere İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde nüfuz bulup yayılabilmektedir. Adı geçen bölgeye seyahat eden bazı Nakşibendi şeyhleri bu tarikatı halka tanıtmıştır. Ama bu tarikatın Kürdistan'a gelişi ve yayılışı hicri 13. /Miladi 18. yüzyılın başında Mevlana Halid Nakşibendî / Şehrizorî vasıtasıyla gerçekleşmiştir.²

Tarikatların nüfuzunun artmasıyla birlikte onların şeyhlerinin ve büyüklerinin de siyasi nüfuzları sağlanmıştır. Öyle ki bölgenin siyasi sorunlarının da aralarında bulunduğu birçok bölgesel problemin kararlarına müdahil olmuşlar ve dönemin bazı devlet adamları kendilerini bu silsileden birine mensup etmişlerdir. Elbette hicri 13. ve 14. yüzyılda Kürdistan'ın içinde bulunduğu siyasi ve içtimai koşullar da tarikat önderlerinin bölgede nüfuzlu insanlara dönüşmesine uygun zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, Kaçar Devleti'nin³ yerel yöneticileri devirmesi neticesinde bölgede meydana gelen iktidar boşluğuyla birlikte şeyhler, kendi nüfuzlarını halk arasında arttırabilmişlerdir. Onlar, halk arasında daha fazla kudrete ve nüfuza ulaştıktan sonra toplumda meydana gelen olaylara dahil olmuşlardır. Horaman şeyhlerinin Kaçar İran'ındaki faaliyetleri daha çok Meşrutiyet Dönemi sonrasında olmuştur.

Horaman şeyhleri özellikle 20. yüzyılın başlarında Kürdistan'ın siyasi-içtimai değişiminde önemli bir rol oynamıştır ve bu şeyhlerin rolü göz önüne alınmadan bu dönemde Kürdistan'ın içtimai-siyasi değişiminin açıklanması mümkün değildir. Böyle bir araştırmanın gerekliliği, bu dönemde şeyhlerin güçlenmesine ek olarak Kaçar Devri'nde Kürdistan'ın siyasi değişiminde şeyhlerin faaliyetlerinin aydınlatılmasıdır. Hatırat yazılarının da dahil olduğu temel kaynaklarda müellifler, 20. yüzyılın olaylarında ve siyasetinde tarikat şeyhleri ve onların rolleri hakkında dağınık ve kısıtlı bilgiler vermişlerdir. Tasavvuf tarikatları ve sûfi tarikatlar Kürdistan tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır ve onların rolü Kürdistan'daki değişimlerde göz ardı edilemez ancak bu alanda çok sınırlı bilgilerin olması, Kürdistan tarihinin bu bölümü hakkında yapılan araştırmayı zorlaştırmıştır. Nakşibendi tarikatı konusunda ve bu tarikatın İran ve Kürdistan'da nasıl ortaya çıktığı, bu tarikatın şeyhlerinin ahvallerinin ne olduğu hakkında birçok kitap yazılmıştır. Bu konuda, eldeki dağınık hatıratlar dışında çok az sayıda kaynak Kürdistan'daki Nakşibendi şeyhlerinin nüfuzu ve onların çağdaş siyasi değişimlerdeki rolünü incelemiştir ancak bu alanda bağımsız bir makale ve kitap kaleme alınmamıştır. Kütüphane kaynaklarına dayanan mevcut araştırma, Kürdistan tarikat şeyhlerinin Kaçar Dönemi'nin sonları, özellikle Birinci Dünya Savaşı olmak üzere siyasi gelişmelerdeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Birinci elden kaynaklar arasında Şeyh Rauf Ziyâyî'nin *Yaddaştha-yi ez Kordistan* (Kürdistan'dan Notlar) isimli hatıratı önemli kaynaklardandır.

Nakşibendi tarikatının lideri Şeyh Alaüddin'in yeğeni olan müellif, yaşlılık döneminde kendi hayatında meydana gelen olaylara dair anılarını yazmış; Meşrutiyet Dönemi, Birinci Dünya Savaşı ve ondan sonraki yılları içeren bölümü Ömer Farûkî, *Yaddaştha-yi ez Kordistan* (Kürdistan'dan Notlar) ismiyle basmıştır. Ziyâyî, Birinci Dünya Savaşı döneminde mücahitlere katılmış ve subay olarak Osmanlıların emrinde olmuştur. Onun hatıraları, bu dönemin olayları hakkında Nakşibendi tarikat liderlerinin duruşunun nasıl olduğunun anlaşılması için oldukça değerlidir.

Vahşet der Saggız (*Saggız'da Vahşet*) adlı kitap: Birinci Dünya Savaşı'ndan merkezî devletin iade-i iktidarına kadar (Şemsi 1293-1302/ Kameri 1334-1342/Miladi 1875-1876/1884-1885) Kürdistan değişimlerine bir bakış, Mustafa Timurzâde'nin eserinin unvanıdır. Saggızlı bir tacir olan müellifin eseri söz konusu dönemde ülkenin batı kesiminin tarihi açısından çok önem arz edip, Rusların bölgeye saldırısı, bu saldırının mali ve insani kayıpları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bir yandan yabancı askerlerin saldırılarından kaynaklanan kaotik durum ve bir yandan da mahalli isyancıların eylemlerinden kaynaklanan güvensizlikler, bölgede bahsedilen ana değişimlerdir. O, bu kitabı meydana gelen olaylardan çok sonraları şemsi 30'lu yılların başlarında kendi hafızasına dönerek yazmış, içeriği; ayrıntı, düzen ve tertipten yoksundur lakin bu durum onun tarihi değerinden bir şey eksiltmemektedir. O, hayatının anıları arasında tarikatların nüfuz ve güçleri, onların liderleri hakkında değerli bilgiler sunmuştur.

Şeyh Muhammed Merduh, Kürdistan'ın cuma imamı ve bölgenin meşhur ruhanilerinden olup çağdaş Kürt tarihinin önemli kaynaklarından biri olan *Tarih-i Merduh*'un yazarıdır. Bu kitap Meşrutiyet Dönemi ve Salarüddeve'nin eylemleri hakkında, Nakşibendi faaliyetleri açısından öneme sahiptir. Çünkü yazar söz konusu dönemde bizzat yaşamış, Nakşibendi hanedanıyla ilişkide olmuş ve kendi kitabında bu hadiselerle işaret etmiştir. O birkaç defa tarikat

2 Nakşibendilik, 17. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini etkisi altına almıştır. Hakan Kaya, *Osmanlı Devleti'nde Bir Nakşibendi Seyhi Aziz Mahmud Urmevi*, Kitabevi, İstanbul 2021, s. 7. ;

Ayrıca söz konusu makalede müellif Kürdistan coğrafyası ifadesiyle net bir sınır (Bakur, Başur, Rojhilat ve Rojava) çizmemektedir.

3 İran'ın kuzeyinde güçlü bir aşiret olan Kaçarlar, Ağa Muhammed Şah Dönemi'nde (1779-1797) bir devlet haline gelerek, 1796-1926 yılları arasında İran'da ve Azerbaycan'da hüküm sürmüştür, Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, ç. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 176-202.

önderleriyle görüşmelerinden bahsetmiştir ama her defasında genel bir açıklamada bulunmuştur. Kürt kaynakları ve yeni araştırmalar da Kürtlerin siyasi ve içtimai durumları hakkında genel bilgiler vermiş, Kürdistan tarikatlarını daha az göz önünde bulundurmıştır. Genel olarak bu alanda köklü ve esaslı bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Kürdistan tarikatlarını inceleyen kaynaklar daha çok biyografik üslup taşımış ancak tarikat şeyhlerinin rol ve etkileri hakkında bilgi sunmamışlardır.

Araştırma kaynakları arasında irfan ve dini tarikatlar alanında araştırma yapan Muhammed Rauf Tevekküli tarafından kaleme alınmış olan *Kürdistan'da Tasavvuf Tarihi*'den söz edilebilir ki adı geçen eser Kadiri ve Nakşibendi tarikatlarının ortaya çıktıkları başlangıçtan kendi dönemine kadar olan tarihini ve aynı zamanda Kürdistan'daki bu tarikatların yayılmasını sağlayan hanedanları incelemektedir. Bu eser önemli bilgiler sunmuş olsa da Kadiri ve Nakşibendi konusunda genel ve kapsamlı bir analiz yapmamış, Kürdistan'daki bu tarikatların; tasavvuf, dervişlik tarihi ve bazı önde gelenler hakkında bilgiler vermekle yetinmiştir. Kemal Ruhanî'nin yüksek lisans tezi olan *Tarih-i Cami'-i Tasavvuf-ı Kürdistan* ise hicri 2. yüzyıldan günümüze kadar gelen tasavvuf mektepleri, fikirler ve tasavvuf tarihine kısa bir seyirden sonra Kürdistan'daki iki tarikat olan "Kadiri" ve "Nakşibendi" tarihini ve düşüncesini incelemiştir. Nader-i Kerimiyân-i Serdeştî'nin *Tezkire-i Urefa-i Kord*, Nakşibendi yazarlarından olan şeyhlerle yakın ilişkide olup onların bazılarının çocuklarına da hocalık yapmış olan Abdülkerim-i Müderriş'in, *Danışmendân-i Kord der- Hıdmet-i İlm ve Din, Binemaley-i Zanyaran ve Yad-i Merdan* eserleri de daha çok şeyhlerin biyografisine ve onların övülmesine yöneliktir.

Ne yazık ki kaynakların çoğu aynı tarz olup şeyhlerin şecereleri ve manevi etkileri dışında başka alanlarda bilgi vermemiştir. Nakşibendi şeyhlerinin siyasi faaliyetlerdeki varlıkları hakkında en fazla açıklamayı yapan tek kaynak Abdurrahman Hüseyinî Nakşibendi'nin *Sadat-ı Nakşibendi ve Conbeşhay-ı Milli Kord Der-Gozer-i Tarih* adıyla yazılan eseridir. Vasily Nikitin, Martin Von Bruinessen ve David McDowall gibi ünlü Kürdologların araştırmaları da benzerdir. Sadece Kürtlerin sosyolojisi üzerine en son araştırma olan ve Von Bruinessen tarafından yazılan "*Came'e Şinasi Merdom-ı Kürd (Ağa, Şeyh, Devlet)*" adıyla basılan eserin dördüncü bölümü yazar tarafından tarikat şeyhlerine tahsis edilmiştir. Aslında onun bilgilerinin bazı parçaları Şeyh Said Piran'ın (1925 Kürdistan ayaklanmasının lideri) dostlarından biri olan Molla Hüseyin Heşyar tarafından derlenmiş ve müellifin kendisi de bu gerçeği kabul etmiştir. Sosyoloji açısından yeni ve ilginç bir araştırma olup, yazar bu iki tarikatın gizlerine, onların adap ve ritüellerine ulaşmak için çok çaba harcamıştır. Her halükarda bu kitap, Kürdistan'da tasavvuf ve irfanın rolü açısından son sosyolojik analiz olarak oldukça dikkate değer ve önem arz etmektedir. Söz konusu 1333/1954-1335/1956 yılları arasında yayınlanan *Teceddüd, İttihad-ı İslam, Nesim-i Şimal vb.* gibi gazeteler, çoğunlukla o dönemin içtimai durumunun yansıtıcısı olup cinayet, yağma, kıtlık, Rusların yaptığı katliamlar, Kürtlerin ağıt ve yakarışlarından başka tarikat şeyhlerinden bahsetmemektedirler.

İrfan, Tasavvuf ve Nakşibendiliğin Kürdistan Bölgesinde Yayılışı

İrfan ve tasavvufun nüfuzu altında olan bölgelerden biri Kürdistan'dır. İrfan ve tasavvuf hızlı bir şekilde Kürtlerin arasında yayılmıştır. Kürtler, sūfi karakterli ve derviş tabiatlıdırlar.

Genellikle tasavvuf tarikatlarından birini takip ederler ve nerede bir cami varsa orada bir tekke de vardır(Tabibî, 1374: 292). Vasily Nikitin, Kürtlerin tasavvufu hakkında şunları söylemekte: "Tasavvuf fikri Kürtlerde uygulanan tek dini düşüncedir. Üstelik Kürtlerin kendileri de tamamen ilkel bir tarzla onun analiz ve tahlilini yaparlar" (Nikitin, 1377:448). Kürdistan'daki sūfi tarikatlar, İran'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Şaziliye, Nurbahşi ve Halveti tarikatının kollarından olan Alevi tarikatının mevzu bahis bölgede var olduğu dönemde yayıldılar (Ali Resul, 2008: 41-42). Genel olarak denilebilir ki Hurremdinlilerin⁴ bastırılmasından sonra İran'ın batısında ve Kürdistan'da tasavvuf Kürtlerin inanç temeli üzerinde yer buldu ve Kürtler hicri 3. yüzyıldan itibaren tasavvufu tanıdılar (Zâreî, 1381:72). İran'ın batısında ve özellikle Kürt yerleşim yerlerinde tasavvufun gelişmesinin önemli etkenlerinden biri tasavvufun göçebe coğrafyayla tam bir uyum içinde olmasıdır (Tâbânî, 1380:369). Kürtlerin göçebe ve aşiret yaşamı tarikat şeyhlerine onlara daha rahat etki edip, kendi yanlarına çekme imkanı vermiştir. Aslında her toplumda böyle bir doku tarikatların gelişmesi için uygun bir ortam sağlar.

4 Mezdek tarafından kurulan dini harekete ve aşırı Şiâ'nın tesiriyle gelişen İran kaynaklı Arap aleyhtarı değişik fırkalara verilen ad... Hürremiyye'yi iki gruba ayıran Abdülkahir el-Bağdâdi ise birinci grubun İslam'dan önceki Mezdekiler, diğerinin de onların devamı olan Bâbekiyye ve Mâzyâriyye fırkaları olduğunu söylemekte ve bu ikincileri Hürremdiniyye adıyla zikretmektedir, Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Hürremiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 18, s. 500, TDV Yayınları, Ankara, 1988; Shahab Vali, *Kurdên Yarsan-Dîrok û Mîtolojî*, ç. Sevda Orak Reşitoğlu, Avesta, İstanbul, 2028, s.21-22.

Belki İran Kürt bölgelerinde tarikat ve tasavvufun yayılmasının başka bir etkeni olarak da Kürtlerin ve aynı zamanda ehl-i sünnetin azınlıkta olması, bunun sonucunda da onların bir köşeye çekilmesi, bu köşeye çekilme ve inzivanın da sülûl ve tasavvufun bu bölgelerde yayılması olarak gösterilebilir. Tasavvuf ehlinin de Kürtlerin de sahip olduğu özellikler olan yiğitlik, ahilik ve civanmertlik gibi huy, yaratılış ve mizaç Kürtler arasında tasavvufun yayılmasında etkisiz değildi. Kürdistan’da Kadiri ve Nakşibendi tarikatları diğer tarikatlardan daha fazla yayılmıştır. Halk bu iki tarikatın etkisi altında kalmış ve onların nüfuzu günbegün artmıştır. Kürt mutasavvıflarının sadece Kürdistan’da değil aynı zamanda Kürdistan civarındaki coğrafyada da tasavvuf tarikatlarının yayılmasında büyük etkileri olmuştur. Bu bağlamda her tarikatın gelişmesinde özel motivasyonların ve nedenlerin etkisinden söz edilmelidir. Kadiri tarikatına mensup bazı zümrelerin Şeyh Abdülkadir’in (Geylanî) Kürt soyundan olduğuna inanmaları Kürtlerin Kadiri tarikatına bağlanmasında en iyi motivasyon sebebi olsa da halkın Nakşibendi tarikatına bağlanmasının daha çok dini yönü olmuştur. Belki de bu yüzdendir ki Kürdistan halkının dini birlikteliği güçlendikçe Nakşibendi tarikatı daha fazla nüfuz kazanmıştır. Zira Nakşibendi tarikatı, hırkayı ilk olarak ikinci halifeden aldıklarına inanmaktaydılar ve daha çok Sünniliğe bağlı olan Kürdistan halkı bu tarikatın tarafına çekilmiştir.⁵

Hoca Baühiddin Muhammed Nakşibend-i Buhari’ye mensup olan Nakşibendi tarikatı, Kürdistan’da Mevlana Halid Şehrîzorî tarafından yayılmıştır. Nakşibendi tarikatının geniş bir şekilde yayılması hicri 9. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir ki bu tarikatın şeyhleri ve halifeleri etrafa dağılıp, nüfuzlarını Horasan ve Maverâünnehir’e ek olarak Kürdistan gibi diğer bölgelere de genişletmişlerdir. Ama nüfuzları çok fazla değildi. İran’ın batısındaki Şîî tasavvuf tarikatları ve Kürdistan bölgesindeki Sünnî Kadiri tarikatı, Nakşibendi tarikatının nüfuzuna mani olmuştur (Kerimiyan-ı Serdeşti, 1381:91). Nakşibendiye tarikatının ortaya çıkıp yayıldığı Maverâünnehir coğrafyasının Kürdistan’a uzak olması nedeniyle bu bölgede 13. yüzyıla kadar tanınmamıştır.⁶ Diyebiliriz ki Kadiriye başta olmak üzere diğer tarikatlara göre Nakşibendiliğin usul, adap ve erkânı hakkında çok sınırlı bazı kişiler dışında pek bir bilgi yoktur. (Hançe Sepehreddin, 1368: 129).

Mevlana Halid’den sonra Nakşibendi tarikatı Kürdistan ve civarında önemli ölçüde genişlemiş ve Nakşibendi halifeleri, şeyhleri çevredeki halka Nakşibendiliği ifşa ederek, şehirlerde ve köylerde tekkeler kurmuşlardır. Mevlana Halid, bu tarikatı halk arasında yayan çok fazla halifeye sahip olmuştur. Ama onların hepsinden en önemlileri Horaman şeyhleri veya Siracüddinî şeyhleriydi. Horaman şeyhleri ve silsileleri Şeyh Osman Siracüddin olan Siraceddinî şeyhleriydi. Araştırmamızın konusu olan dönemde ise tarikatın önemli önderleri Şeyh Ali Hüsameddin Tavile ve Şeyh Alaeddin-i Biyare idi (Edmons, 1367: 171). Mevlana Halid, 1237 yılının sonlarında Şam’a gitmek maksadıyla Kürdistan’ı terk etmesinden itibaren Siracüddinî şeyhleri Kürdistan’da Halidiye’nin Nakşibendiye tarikatının önde gelen en önemli temsilcileri olmuşlardır. Hatta Mevlana Halid zamanında Kürdistan’da veya Bağdat’ta olsun onun müritleri arasında en önemli kişi I. Şeyh Osman Sirecüddin idi (Özdalga, 1389:159).

Siracüddinî şeyhleri daha çok Horaman bölgesinde bulunmaktaydı. Horaman şeyhleri sadece Kürtler arasında değil aynı zamanda Orta Asya halkının arasında, Minorski’nin deyişiyle hatta Rusya’da da çok saygı görmüş ve halk onların tekkelerine başvurmuştur. Konuya girmeden önce Horaman ve onun coğrafi konumundan bahsedilmesi gerekir. Çünkü Siracüddinî şeyhlerinin merkezi ve Nakşibendi tarikatının genişlemesinde önemli bölgelerden birisi bu bölge olmuştur.

Horaman kelimesi hakkında farklı görüşler öne sürülmüş ve kelimenin farklı anlamlarından bahsedilmiştir. Min cümle “Hevram” sözcüğünün Ahuramazda’dan türetildiği ifade edilmektedir. Bu konu bize bölgedeki halkın Zerdüş-tî olduğunu açıkça göstermektedir. Ya da Horaman “Hevram” dan gelmektedir ki o da “Kendul” un kardeşidir. Onlar Horaman bölgesine gelen iki kardeşdir (Rehşid Behmeni, 2001:214). Büyük ihtimalle bu halk tarafından yapılmış bir efsaneden ibaret olduğu söylenebilir.

Bazıları da “Horeman” kelimesinin yükselen anlamına geldiğine inanmaktadır, *hov* eski dilde⁷ güneş manasına ve “-aman” kelimesinin *gelmiş* anlamına gelmektedir. Yani Hovrama gelen güneş manasına ve Horaman, güneşin de doğduğu yer manasına gelmektedir. Bazıları ise “Oremen” kelimesini eski Pehlevice bir şarkı olarak anlamlandırmıştır. Günümüzde de Kürt yerleşimlerinde özellikle Horaman ve Kirmanşah’ta yeni şiirler adapte edilerek küçük bir değişikliklerle okunmaktadır (Garib Meazi Nejad, 1382:67).

Tarih-i Horaman eserinin yazarı Sultani Horami, bu kelimeye birkaç başka mana daha eklemiştir. O, toplum içinde hoş vasıflarla süslü ve beğenilmiş kişinin Allah’ın ona verdiği o güzelliklere Horaman demektir. Ya da kendi

5 Nakşibendi tarikatı ilk olarak hırkayı birinci halifeden almıştır. Necdet Tosun, “Siddikiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 98.

6 Nakşibendilik 17. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini etkisi altına almıştır. Hakan Kaya, *Osmanlı Devleti’nde Bir Nakşibendi Şeyhi Aziz Mahmud Urmevi*, Kitabevi, İstanbul 2021, s. 7.

7 Müellifin “eski dil” olarak ifade etmek istediği Pehlevi dilidir.

civarındaki başka dağlardan irtifa bakımından daha yüksek dağ veya diğer ağaçlar arasında en yüksek olan ağaçlardan her birine Horaman derler. Başka manalar da bu kelime için zikredilmiştir lakin bu, araştırmanın kapsamı dışında olduğu için ayrıntıya girilmeyecektir (Sultani Horami, 1386:335).

Coğrafya açısından Horaman, Senendeç'in batısında yer almaktadır ve güneyden Cevanrud, batıdan Irak'a ve kuzeyden Merivan'a kadar uzanır. Ilımlı bir iklime, zirvesi göklere uzanmış, yeşil yüksek dağlara, geçilmez ve zor bir bölgeye sahiptir(Sultani Hovrami, 1386:336). Muhtelif müellifler, Horaman'ı farklı bölgelere ayırmışlardır ama en iyi ayırma ki tüm kategorilere göre daha kullanışlı olanı bölgeyi Horaman-ı taht ve Horaman-ı lehun olarak ikiye ayırmaktır.

Horaman-ı taht, Senendec'in güneybatısında ve batı tarafından Şehrizor bölgesine ve güney tarafından Horaman-ı lehunla bağlıdır. Horaman-ı lehun da Kürdistan'ın güney ve batısı arasında, güney ve batı tarafında Irak toprağına bağlıdır (Merduh, 1379: 294-295). Hevramice konuşanlar ona "Horaman" derler ama Sorani Kürtçesinde "Hevraman" a dönüşmüştür. Fars dilinde de ona "Horaman" ve eğer çoğul olarak okumak isterlerse " Horamanat" olarak okurlar demektedir.

Tarikat Şeyhlerinin Siyasi Nüfuz Alanları

Tarikatlar ve onların liderleri, halkın siyasi yönlerinin yanı sıra onların yaşamının farklı taraflarında da büyük etki sahibi olmuşlardır. İran Kürdistanı'nda şeyhlerin siyasi etkileri daha çok da Nakşibendi şeyhleri özellikle Horaman şeyleri tarafından olmuştur. ve bu şeyhler İran'ın siyasi dönüşümlerinde de önemli role sahip olmuşlardır. Kürdistan'da güçlü Nakşibendiye hanedanının varlığı onlara hicri 13. ve 14. yüzyıllarda Kürt toplumunda rol almalarına ve sosyal olayların gidişatı üzerinde etki etmelerine imkan vermiştir. Toplum arasında bu tarikatların nüfuzlarının yaygınlığı tarikat büyüklerinin ve şeyhlerinin kudretlerinin giderek artmasına sebep olmuştur. İran'ın siyasi değişimlerinde tarikat liderlerinin etkisi, Kaçar saltanatının ikinci yarısından itibaren yani Nasırı Dönemi'nden⁸ sonra artış bulmuş ve onların en fazla faaliyetleri tam da bu döneme rast gelmiştir.

Başlangıçta tarikat şeyhleri, manevi lider rolünü üstlenmişlerdi ama giderek nüfuzları arttı ve onları siyasi nüfuz sahibi liderlere dönüştürdü.(Adams Schmidt, ts.:145). Tarih boyunca Kürdistan bölgesinde tasavvuf merkezlerinin kapsamı; arifler, şeyh, halife, mürit ve dervişlerin sayısının çokluğu o dereceye varmıştır ki halkla tarikatın irtibatı olmadığı bir şehir ve köye rastlamak mümkün olmamıştır (Ruhanî, 1385:34). İki asırdan beri Kürdistan'ın geleneksel hükümetlerinin yıkılmaya yüz tuttuğu bu dönemden itibaren şeyhler, Kürt halkının kurtuluşu ve siyasi olaylarında aşikar bir şekilde rol oynamışlardır. Kürt yerel yönetimlerin yıkılmasından sonra şeyhler, Kürdistan'da yerel iktidar boşluğunu doldurmak için çabaladılar. Onlar halkın dini ilgilerine dayanarak, kendi nüfuz alanlarını genişlettiler. Tarikat rehberlerinin ve şeyhlerinin tekkeleri, onların ateşli takipçilerinin ziyaretgahı ve sığınağı oldu. Geçmiş devirlerde, şeyhlerin sayısı ağaların sayısına göre çok azdı. Ama sonraları ağalardan daha fazla siyasi iktidarı ele geçirdiler. Kürt halkının ilk genel ayaklanması şeyhlerin önderliğiyle olmuştur (Ebrişemi, 1385:87-88). Şeyhlerin, müritler ve takipçiler arasında mehdi konumuna sahip olmaları daha fazla müridin celp edilmesine neden olmuş ve neticede kendi maksatlarının ilerletilmesini sağlamıştır (Van Bruinessen, 1378:356).

Kürt emirliklerinin güçlerinin sona ermesiyle beraber o zamana kadar Kürtlerin iç gücünü elinde bulunduran aşiret liderlerinin kudreti de sona ermiştir. Bu nedenle 19. yüzyılın başında Kürdistan'da büyük bir manevi ve siyasi boşluk meydana gelmiştir. Kürtlerin içten güçlü oldukları dönemde şeyhler, aşiretler arasında daha çok manevi bir mesaj taşıyıcısı iken mevzubahis güçler ve emirliklerin ortadan kalkmasıyla kısa bir sürede hem siyasi yönden hem de Kürt aşiretlerini örgütleme açısından kendilerini daha da üstün bir konuma taşıyabilmişlerdir(Abdullah, 2004:18).

Başlangıçta dini ve ahlaki bir güç olarak kendilerini tanıtan şeyhlerin siyasi bir rol üstlenmesiyle şeyhlerin liderliği sayesinde Kürdistan'a nispî bir sükûnet ve Kürt aşiretleri arasında yeni bir ittifak ortaya çıkmıştır (Ruhanî, 1385:35). Aslında şeyhlerin milli liderler olarak ortaya çıkmaları, Kürt emirlerin ve manevi olmayan liderlerin yok olmasından sonra halk arasında dikkate değer nüfuz ve haysiyet sahibi kimsenin olmamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle tarikat şeyhleri sahaya girmiştir. Kürt toplumu tarafından şeyhlerin lider olarak kolaylıkla kabulü toplumun önder eksikliğinden kaynaklanan boşluğun doldurulması ihtiyacının göstergesi olduğu söylenebilir (Olson, 1377:23).

Kaçar Devleti, Kürdistan dahil olmak üzere bütün İran'da merkezîyetçi bir politika izlemiştir. Aslında 19. yüzyılın ortasına kadar Kürt bölgelerinin büyük bir bölümü bazı emirliklere bölündü ki önemli bir özerkliğe sahip olmuşlardır. Sonunda Kaçar şahlarının merkezîyetçi politikaları sırasında ortadan kalkarak son Kürt emirleri (Erdelanlar)

8 Nasıreddin Şah, Kaçar Hanedanı'nın tahtında 1848-1896 yılları arasında hüküm sürmüştür, Michael Xworthy, *İran, Akıl İmparatorluğu, Zerdüşt'ten Günümüze İran Tarihi*, ç. Özlem Gitmez, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 237-249.

h. 1282/M. 1865 yılında azledilmişlerdir. Bunun sonucunda Kürt emirleri, reisleri ve hanları güçlerinin bir kısmını kaybettiler (Muhammedî ve Zamanî, 1392:106). Bu emirliklerin baskı altına alınıp, yok edilmesi bölgede iktidar boşluğuna sebep olmuş ve Kürtler arasında önemli bir makama ve yere sahip olan dini liderler iş başına gelmiştir.

Horaman Şeyhleri ve Onların İran Siyasetinin Değişimindeki Rollerini

İran Meşrutiyet Devrimi, İran vilayetlerinin tamamında baştan başa bir ayaklanmaydı ve Kürdistan da bu sistemin bir parçası olarak devrimin ceryanından uzak kalamazdı ama Kürdistan'da hanlar, feodaller, devlete bağlı din adamları ve şeyhler öyle bir nüfusa sahiplerdi ki halk kitlelerinin kendi başına karar vermesi mümkün değildi (Farukî, 1362:39). Lakin Kürdistan'ın sosyal, iktisadi ve siyasi koşulları da Meşrutiyet Devrimi'nin geniş yelpazesinden uzak kalmak için etkisiz değildi. Zira İran Kürdistanı'nın Osmanlı'yla sınırdış olması, sınır saldırılarına maruz kalması, aynı mezhepte olmaları bakımından ve aynı zamanda Türkler ve Kürtler arasındaki bazı ihtilaflardan dolayı meşrutiyetin dönüşümünde ve o olaylarda çokça etkili olmamıştır (Kelhor, 1385:26-27). Bu arada bazı görüşler de Kürdistan'ın Meşrutiyet Devrimi'nde önemli rol oynamamasının nedeni olarak bölgenin aşiretsel yapısına bağlamışlardır (Azeri Şehrezayi, 1385:24).

İran'da Meşrutiyet Devri ve sonrası Siraceddinî şeyhlerinin diğer Nakşibendi ileri gelenlerine göre halk arasında en fazla nüfuz ve güce sahip oldukları dönem olmuştur. Bu zamanın nüfuzlu şeyhleri Şeyh Hüsameddin ve Şeyh Alaeddin idi. Halkın ve şeyhin müritlerinin itikadı öyle bir seviyede idi ki onlar şeyhin istediği her şeyi yapıyorlardı. Kürt bölgelerinde ayaklanmalar ve siyasi hareketlerin çoğunu şeyhler ya da onların müritleri tarafından yapıyordu (Bilaf Berzenci, 2002:2/779).

Horaman şeyhleri toplumun bütün tabakaları arasından birçok mürite sahiplerdi öyle ki din adamları, valiler ve hükümdarlar da önemli bir karar alırken onlara müracaat edip, şeyhin kararı ve fermanını büyük bir memnuniyetle kabul ediyorlardı. Örneğin Sikatü'l-mülk meşrutiyetçi yaptırımlarını gerçekleştirmek için Senendeç'in cuma imamı ve Şeyh Hüsameddin Siraceddinî'nin müritlerinden olan Ayetullah Merduh'tan ona yardım etmesini istemiş, Merduh da ondan herhangi bir hareketten önce Şeyh Hüsameddin'e gitmesini önermiştir (Merduh, 1379:470). Burada görmezden gelinmemesi gereken şey şudur ki Şeyh Merduh, onun hedeflerinin daha iyi ilerlemesi için şeyhin (Siraceddin) nüfuzundan faydalanmasını istiyordu. Diğer taraftan bu Kürdistan'daki tarikat şeyhlerinin nüfuz ve kudretinin göstergesiydi. Hatta meşrutiyetin yayılmasının peşinde olan insanlar bile bir nevi onların nüfuzlarından faydalanma amacıyla idiler.

Her ne kadar bu şeyhler sınırlı mevzularda meşrutiyetle aynı fikirde olsalar da onların meşrutiyetçiliği zahiri idi. Salarüddeve olayında görüyoruz ki nüfuz sahibi din adamları ve meşrutiyetçi bir cemiyet olan "sadakât"ın kurucusu Ayetullah Merduh, meşrutiyet rejimini yok etmek için Salarüddeve ile işbirliği yapıyordu. Meşrutiyete muhalif olmada şeyhlerin gelenekçi yaklaşımlarının da tesirsiz olmadığı zikredilmeye değerdir ve Şeyh Rauf Ziyâyî'e göre eskiden beri revaçta olan saltanat herkesin bilip benimsediği bir sistemdi. Aynı zamanda meşrutiyetçiler hakkında, siyasi veya başka nedenlerden dolayı birçok propaganda yapıлып, bazı kesimler onları mülhit ve İslam karşıtı olarak biliyorlardı. Bu nedenle din adamlarından bazısı onlardan tiksiniyordu ve büyük ihtimalle şeyhler de onlara dahil idi. Nitekim İranlı alimlerin çoğu böyleydi (Ziyâyî, 1367:32).

Birinci Dünya Savaşı'nda Horaman Şeyhlerinin Rolü

Birinci Dünya Savaşı, Ahmedşah-ı Kaçar hükümeti ile aynı zamana denk gelirken İran'ın anayasal hükümeti en zayıf devirlerini geride bırakıyordu. İran'ın kaotik ve sarsıntılı bir döneminde Birinci Dünya Savaşı başladı. Kürdistan ve coğrafyası da orada yaşayanlar için birçok can ve mal kaybına neden olan askeri hareketliliğin yaşandığı bir alan olmuştur (Lazarov, 1386:158). Ancak Kürdistan istemeden Birinci Dünya Savaşı'nın merkezi haline geldi ve savaşın ilk mermileri Kürdistan'da atıldı (Mazhar Ahmed 1975:10).

Kürdistan'da (İran) merkezi hükümetin kanunsuz uygulamaları, bölgenin güvenlik ve geçim sıkıntılarını ortadan kaldıramaması ayrıca Kürdistan toplumunun Rus ve İngiliz ordusu hakkında zihinlerinde var olan kötü geçmişten dolayı Osmanlılardan yardım istediğindeler (Meymenet Abadi, 1388:148). Kürt milletinin Osmanlı hakimiyetinden hoşnutsuzluğuna rağmen, Osmanlı yönetimi onların birçoğunu Birinci Dünya Savaşı'na dahil edebildi.

Savaşa dahil olmalarının sebeplerinden birincisi ortak dini ve inançsal motivasyon, diğeri ise Kürdistan'ın sosyal ve askeri özerkliği vaadidir (Mazhar Ahmed, 1975:10). Aslında Türkler, Kürtleri savaşa dahil etmek ve onlardan yardım almak için birçok hesap yapmışlardı. Ancak Kürtler üzerine yapılan bu hesabın tamamen asılsız ve temelsiz

olduğu ortaya çıkmıştır. Zira Osmanlı güçleri Kürt bölgelerindeki halk için yağma, zorluk ve kıtlık getirmişti (Lazarov, 1386:159-160). Öte yandan Ruslar da bir girişimde bulunmak zorunda idiler. Nitekim Kürtleri kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Bu amaç doğrultusunda da savaşın ortasında Şeyh Celaleddin Kemali Nakşibendi, iki Rus generali olan General (Fyodor) Chernozubov ve General (Nikolai) Baratov'dan bazı mektuplar aldı. Rusların Kürtleri savaşa çekme maksatlarının olmadığı ve asla Kürt milleti için savaş ve kötülüğü arzu etmediklerini ama Kürtlerin de Osmanlıların teşvik ve isteklerini ret etmelerini ve Rus heyetinin kabul edilmesi şartıyla askeri ve iktisadi imkanların şeyhin hakimiyetine verileceği iddiasında idiler (Hüseyni Nakşibendi, 1380:118-119). Ama şeyh onların isteklerini kabul etmedi ve böylece başarısız oldular.

Her halükarda savaşın başlangıcında Kürt milletinin büyük bir kısmı ister Osmanlı İmparatorluğu'nda olsun ister İran'da olsun mezhebi hassasiyetler ve özerklik verme sözü nedeniyle Osmanlı sultanının İslami cihat çağrısına olumlu cevap verdiler (Bedel, 1360:41). Kürtlerin bir kısmı Ruslara katılıp, onlara sığındı ve Rusya ordusunun yanında Osmanlılara karşı savaştı. Bir kısmı da tarafsız kaldı ve savaşta işbirliği yapmaktan sakındı (Kendal, 1370:74).

Miladi 1914 yılı başında Türkler, müttefik devletlere karşı cihat ilan etmiş ve bu fetvayı kendi elçileri aracılığıyla savaş bittikten sonra özerklik verme vaadiyle Kürtlere ulaştırdılar (Lazarov 1386: 159). Türklerin kendi hedeflerini gerçekleştirmek için özellikle dikkat ettikleri uygun seçeneklerden birisi Kürdistan tarikatlarının şeyhleriydi. Dolayısıyla İslam kisvesi altında cihada çağrı, Kürtlerin savaşçı içgüdülerinin onların gerçek milli menfaatlerine tamamen ters bir yönde tecelli etmesine yol açmıştı (Nikitin, 1377: 391).

Bu dönemde tarikat şeyhleri oldukça yüksek nüfuza sahiplerdi ve Osmanlı Devleti de onların nüfuzundan haberdar olarak kendi emellerini gerçekleştirmek ve toplumu bu tarikat liderlerinin vesilesiyle kendisiyle birleştirmek istiyordu. Öyle ki savaşın başlangıcında Osmanlı sultanı onlardan, halkı savaş ve cihada teşvik etmeleri için talepte bulundu (Timurzade, 1380: 32). Açık ki eğer bu şeyhlerin fetvaları olmasaydı Kürtlerin rolü bundan daha da az olurdu. Çünkü bu dönemde halk arasında şeyhler kayda değer bir nüfuza sahiplerdi ve şeyhin fetvası her şeyden üstündü. Bu nedenle denilebilir ki şeyhlerin ve müritlerinin gücü hükümdarların gücünden geri kalır yanı yoktu. Şeyhlerin nüfuz ve tesirleri o denliydi ki halk şeyhleri gördüğünde silahsız, kürekle, kazmayla ve çıplak ayakla farklı cephelerde Rus savaşına gittiler (Farukî, 1382:92-93). Osmanlı sultanının fetvasından sonra o dönem Kürdistan'ın şeyh, alim ve ruhanilerinin çoğu Rus ordusuyla savaşın, gaza ve cihat sayıldığını, zira onların Müslümanların toprağına tecavüz ettiklerini, İslam devleti ve Müslümanlar aleyhine savaştıklarını topluma ilan ettiler. Bu dönemde Horaman'daki Nakşibendi şeyhleri etkin rol oynamıştır. Onlar Horaman'ın muhtelif bölgelerindeki halkın arasına girmiş ve onlardan her ne surette olursa olsun Rusların hamle ve hücumlarını engellemelerini istemişlerdir (Rostem, 2004: C. 1/ 42). Cihada gidenlerin en önemlileri Senendec bölgesinde Şeyh Alaeddin, Saggız ve Bukan bölgelerinde Şeyh Hüsameddin ve Şeyh Necmeddin, Ruslara karşı cihada girişmişlerdir (Müftü, 2001:118). Şeyh Hüsameddin son yüzyılda Nakşibendi tarikatının en meşhur şeyhlerinden ve Siraceddin Osman'ın en öne çıkan evlatlarından (Sultanî, 1374: 9/159). Öyle ki onun övgüsüne birçok kitap ve şiir yazılmış, onun adı ve ünü şu anda da Kürt halkı arasında konuşulmaktadır.

Dönemin en faal tacirlerinden olan Saggızlı Timurzâde, *Saggız'da Vahşet* başlıklı hatıratında, şeyhlerin cihat ilanı ve onların halk üzerindeki şaşırtıcı nüfuzu ve tesiri hakkında murad ve mürit ilişkisi, dervişler, şeyhler, ulema ve seyitlerin nüfuzunun o dönemde revaçta olduğunu yazmıştır. Zahitlik, kutsallık ve dindarlık hürmet toplumun ilgi odağı olmuştur. Dolayısıyla bu şeyhler tarafından cihat namıyla halka davet ve orduya çağrı tebliğ oluyordu. Böylece on iki yaşındaki oğlanlar ve yetmiş yaşındaki erkekler odun, sopa ve kılıçla hazır olmuşlardır (Timurzade, 1380: 33). Tarikat şeyhlerinin bu iktidar ve nüfuzları halk ve takipçileri arasında öyle bir raddede idi ki Vasily Nikitin'in söylemiyle: "Kürtler, şeyhlerinin bir sözü veya bir işaretiyle silaha sarılır" (Nikitin, 1377: 431).

Bahsi geçen şeyhler, sultanın emrine başkaldıramazlardı, çünkü Osmanlı'da bazı ayrıcalıklara sahiplerdi ve sultanın emrine itaatsizlik onların çıkarlarını tehlikeye düşürürdü. Bu nedenle tarikat şeyhleri kendi müritlerini ve savaşçı aşiretlerini sürekli cihada teşvik edip bu savaşlar yoluyla kendi çıkarlarını ve arzularını gerçekleştiriyorlardı. Zira savaşın başlaması ve Kürdistan'da dış devletlerin müdahalesi ile merkezi devletin kudreti zayıflıyor ve bu da halk arasında şeyhlerin kudret ve nüfuzlarının artmasına zemin hazırlıyordu (Zârei Mihrverz, 1389: 142-143). Aslında dönemin devletleri bu şeyhlerden istedikleri şekilde faydalanıyorlardı. Örneğin, eğer Sünnilerin oturduğu coğrafyada; Gilan, Tales ve Azerbaycan'ın batısından Kirmanşah ve Kürdistan bölgelerinin aşağısına kadar tüm aşiretlerin toplanıp devlet hizmetine girmelerini gerektiren bir durum varsa şeyh veya mürşidin cihat hükmü vererek bir işareti genç ve yaşlının hazır olmasına yeterdi (Heyreti Seccadi, 1381:390).

Dolayısıyla tarikat şeyhleri, Rusya'ya karşı Osmanlı'yı koruma konusunda valileriyle, ordu komutanlarıyla ve aşiret reisleriyle çok yakın desteğe ve işbirliğine başladılar. Hicri 1334/Miladi 1915-1916 yılında Senendec'in Rus kuvvetleri tarafından işgalinden sonra Horaman'dan Şeyh Alaeddin, Serdar Muktedir Sencabî ve Serdar Reşid aşi-

retlerle birlikte Müttehîdî'nî himaye etmek için Senendec şehrine girdiler (Meymenet Abadî, 1388:148). Öte yandan Senendec din adamları, Merivan ve Horaman'ın diğer şeyhleri ve Osmanlı kuvvetlerinin kumandanı Muhiyyiddin Bey, toplanarak aşiret anlaşmasını yaptılar. Rusların saldırısından sonra yapılan bu anlaşma, Rusları yenmelerini ve hatta Ruslardan hatırı sayılır ganimet almalarını sağlamıştır (Sultanî Horami, 1386:618).

Hicri 1335/ Miladi 1917 yılında da Çarlık Rusya'nın kuvvetleri Horaman ve Merivan bölgelerini kontrol altına almak ve Süleymaniye şehrine ulaşmak için hareket ettiğinde bu bölgelerin halkı kendini korkunç saldırıyla karşı karşıya buldular. Bu nedenle Horaman ve Merivan büyükleri ve serdarları Horaman'ın Nakşibendi şeyhlerinin yönlendirmesi ve teşvikiyle süvari ve piyadelerden birkaç bin tüfekçi hazırlayarak Rusya güçleriyle mücadeleye giriştiler. Bu hamle ve saldırının sonucunda Ruslar yenildi, Rus ordusunda kargaşa oluştu ve Kürt savaşçıları Rus askerlerini Senendec şehrinin arkasındaki Abider dağının eteklerine kadar takip ettiler (Rostem, 2004:42-43). Kürt büyükleri, ümera ve şeyhleri savaş hakkında bazı toplantılar yapıyorlardı. Birkaç toplantı Savucbulak (Mahabat) şehrinde Abbas Ağa mescidinde yapıldı ve bu toplantıda Şeyh Ali Hüsameddin, Şeyh Celal Hüseyini Nakşibendi v.b. gibi bazı şahıslar, şehrin diğer önde gelen şahsiyetleri ve aşiret reisleri katılmıştır (Hüseyini Nakşibendi, 1380:115).

Şeyhlerin savaşa dahil olması Kürdistan bölgesi hakimlerinin ve nüfuz sahiplerinin cesaretlenmesine sebep oldu, Saggız hakimi Zaferüsseltene⁹ savaş durumundan haberdar olunca servetini gömmeye ve göç etmeye karar vermiş ama birkaç gün sonra Şeyh Hüsameddin ve Şeyh Necmeddin'in Saggız'a geldiği haberini duymuştur (Ziyayî, 1367: 33-32). Oradan Şeyh Hüsameddin büyük bir kalabalıkla Savucbulak tarafına hareket etti. Şeyhlerin geri kalanı da Saggız'da kalmış ve Savucbulak tarafına gidip diğer kuvvetlerle birlikte Osmanlı güçlerinin Baneh'ten gelmesini beklemişlerdir (Dışişleri Bakanlığı Belgeleri Arşivi, Karton 66, Dosya 26 L 61). Dolayısıyla Muzafferüsseltene, biraz da olsa şeyhlerin gelmesiyle Rus ve Osmanlı saldırısından uzak kalacağı güvencesini elde etti. Böylece Horaman şeyhleri bu savaşta müritleri ve halkı savaşa cezbedip onları teşvik etmiş ayrıca bazı durumlarda onları komuta edip, yol göstererek Birinci Dünya Savaşı'nda etkili rol oynamışlardır.

Hatta II. Şeyh Osman gibi bazı şeyhler çok genç yaşta olmalarına rağmen halkı dış güçlerle savaşa hazırlıyordu. Öyle ki Sevlava (Servabad), Salavat Abad ve aynı şekilde Senendec ve Kurveh şehirleri arasındaki cihat güçlerinden birinin bizzat komutanlığını üstlenmiş ve babasının yanında Ruslarla savaşa, halkı ve yurdu korumaya girişmiştir (Müfti, 2001: 119-120).

Siraceddinî (Horaman)şeyhlerine ilave olarak diğer bölgelerde onların halifeleri ve müritleri Kemalî Nakşibendi hanedanından olan Şeyh Celaleddin Hüseyini Nakşibendi ve oğlu Şeyh Alaeddin ve Şeyh Yusuf Burhaneddin (I. Şeyh Osman Siraceddin'in halifesi) ve Mevlana Muhammed Sadık Merzeng (Şeyh Yusuf Burhani'nin halefi ve halifesi)'nin de aralarında olduğu kişiler Birinci Dünya Savaşı'nda faal olarak bulundular. Şeyh Celaleddin Hüseyini Kürdistan'daki vahim durumu müşahade ederek, diğer şeyhler gibi Ruslarla mücadeleye girişti. O, Irak'ın Kürt bölgeleri ayrıca İran Kürdistan'ı ve Azerbaycan'ın Azerilerini din ve memleketi savunmak için hemen Ruslara karşı ayaklanmaya davet etti.

Bu çağrının ardından mücahitlerin birçoğu hazır olduklarını duyurmuşlardır. Piran, Mameş, Mengur, Debokri, Gevrek, Zerza, Herki, Şikak'ın da aralarında olduğu farklı aşiretler şeyhin çağrısına olumlu cevap vermişlerdir (Hüseyini Nakşibendi, 1380: 114-115). Şeyh Celal savunmacı savaş yöntemini Kürdistan'ın işgalcilerine karşı üstlendi. ve elinde bulunan güçlerle Rus güçlerine telafi edilemez hasarlar verdi. Bunlardan biri de Rusya Başkonsolosu Colonel Ebas'ın¹⁰, Miyanduab şehri yakınlarında en önemli savaşlardan biri olan "Talav" savaşında öldürülmesidir. Bu savaş o kadar önemlidir ki onun ünü nesilden nesle intikal etmiş ve bu güne kadar gelmiştir. Bu savaşta birçok Rus askeri ve subayı öldürülmüştür (Hüseyini Nakşibendi, 1380: 112).

Mevlana Muhammed Sadık Merzeng de Ruslarla savaş sırasında önemli rol oynamış, Kürdistan bölgesindeki dini liderlerin çoğu gibi Çarlık Rusya'nın saldırılarına karşı cihat ilan etmiş ve bölgenin Müslümanlarının çoğu onun fermanına olumlu cevap vermiştir. O, halk arasında büyük bir ihtirama sahipti, Mustafa Timurzâde'nin hatıratında yazdığı gibi: "Mevlana olarak bilinen Mahabad şehrinin ünlü şeyhlerinden biri olan Şeyh Şerefkend, teşvik için askerle beraber idi. Onlar Osmanlı komutanlarının nazarında da oldukça saygıya sahipti" (Timurzâde, 1380: 40).

Şeyhlerin rolü sadece halkı cihada teşvik edip Kürt güçlerini komuta etmekle sınırlı değildi aynı zamanda savaş ve kıtlık sırasında halk onları kendileri için sığınak ve emniyetli bir yer olarak da görüyordu. Halk ve ulema Rusların

9 Bu dönemde Saggız'ın hakimi Muzafferüsseltene'dir, Dr. Muhammed Kalhor, "Berresi-i Peyamedha-yı Ferman-ı Cehad-ı Şeyhülislam-ı Osmanî Ber Kordha-yı İran", *Târih-i Vâhid-i Mahalat, Rey*, 2017, sayı 9.

10 Müellif, Rusya Başkonsolosu'nun adını hatalı yazmış olup, yapılan uzun süreli araştırmalar neticesinde, Rusya Başkonsolosu'nun Colonel Alexander Ivanovitch İyas (1864-1914) olduğu tespit edilmiştir, Ferdinand Hennerbichler, *Future Options of the Kurds. Part II: Historical Background. Advances in Anthropology*, 2018, 8, 235-272.

saldırısından sonra şeyhlerin ev ve tekkelerine sığınıyorlardı. Rauf Rızai, kendi hatıratında dayısı Şeyh Alaeddin'in, h. 1334/m. 1915-1916 yılında Saggız ve Miyanduab'a Rus güçleri yaklaştığında ulema ve halkın bir kısmına sığınma vermiş olduğundan bahsediyor. Onun hatıratı, kendisi ve annesinin de Şeyh Alaeddin'in tekkesine sığınan kişilerden olduğunu gösteriyor. O, devamında Şeyh Alaeddin'in tekkesine sığınanlar arasında ileri gelenlerden ve ulemadan iki yüz kişinin katıldığından bahsediyor (Ziyâî, 1367: 51-52).

Savaşın sona ermesi ve Çarlık Rusya güçlerinin geri çekilmesinden sonra, bu bölgede gerçekleşen yağma ve ölümler sebebiyle yoksulluk, kıtlık ve şiddetli açlık bölgeyi sardı. Yoksulluk, zaten geçinmek için sınırlı kaynaklara sahip olan halk kitlelerinin hayatına gölge düşürmüştü, bu dönemde de şeyhler boş durmamışlar, halka yardımcı olmakta önemli role sahip olmuşlardır. Halk da kendilerine yardım edenler olarak şeyhleri görüyordu. Mevlana Muhammed Sadık Merzeng (Şeyh Yusuf Burhani'nin halife ve halefi) savaş sırasında ve savaşın sona ermesinden sonra bu içler acısı durumları gördüğünde tahıl ambarlarının kapısını açtı. Başlangıçta o, her taraftan bölgeye erzakı bir sel gibi getirerek muhtaç ve fakir ailelerin arasında dağıtmasıyla halkı kıtlık ve açlık tehlikesinden kurtardı. Daha sonra borç için müracaat eden herkese eğer geri ödeyecek bir şeyi yoksa kendisine bedelsiz para verilmesini ve bir toprak parçası veya bağı varsa ondan şartlı satın alma yapmasını emretmiştir. Savaşın tamamen sona ermesinden sonra o bu toprakları sahiplerine geri vermiştir (Hançe Spehreddin, 1368:235). Şeyhler ayrıca savaşın sona ermesinden sonra birçok imar girişimini gerçekleştirip bölgenin yeniden inşası için halka büyük yardımlar yapmışlardır.

Sonuç

Kaçar Devri'nde merkezileşme politikasından dolayı kademeli olarak yerel yöneticiler ortadan kaybolmuş ve tarikat liderleri de bu fırsattan istifade ederek rahatlıkla sosyal ve hatta siyasi gücü yerel yöneticilerin yok olmasından sonra elde ettiler. Bu dönemde Nakşibendi tarikatı, şeriat merkezli olduğu için halkın daha çok ilgisini çekmiş ve diğer tarikatlardan daha fazla yayılmıştır.

Kaçar Dönemi sonlarında Nakşibendiliğin nüfuzlu şeyhleri, Horaman şeyhleri (Siraceddinî şeyhleri) idi ki Kaçar Dönemi siyasi değişimlerinde büyük rol sahibi idiler. Genel olarak bu şeyhlerin Meşrutiyet Dönemi'nde tarafsız ve bazen de olumsuz pozisyonları olduğu söylenebilir. Belki de bu durum siyasi alanlarda ihtiyatlı davranışları nedeniyle. Aslında Nakşibendi şeyhlerinin talim ve öğretilerindeki murad-müridi sistemi, bir nevi gelenekçiliği Kürdistan toplumunda kurumsallaştırmış idi. Dolayısıyla da onların konumlarını tehlikeye atacak ve güçlerinin azalmasına, gerilemesine sebep olan her çeşit değişim ve dönüşüme muhalif oluyorlardı. Bu nedenle bir nevi yenilik ve modernizm olan meşrutiyet ve meşrutiyetçilik onların hedefleri ve süreçleriyle çelişkili idi. Bu yüzden Kürdistan şeyhleri meşrutiyeti kabul etmek ve desteklemek yerine muhalefet cephesine katıldılar. Onlar dönemin hükümetiyle (Kaçar) işbirliği yapmak yerine, Kürdistan'da yeni bir cephe oluşturdular ki bu yeni saf tarikat eksenli, dini öğretilerden etkilenip donatılmış, tarikat silsilelerine uygun bir geleneksel siyasi sistemi yayıyorlardı ve Kürdistan'da kendi arzularını, çıkarlarını ve hedeflerini gerçekleştirme peşinde idiler.

Bu şeyhler Birinci Dünya Savaşı'nda İslam'ı koruma ve cihat adına Rus güçlerine karşı Osmanlı Devleti ile beraber oldular ve bir raddeye kadar da Kürdistan bölgesinde Rusların başarısını engelleyen faktörlerden biri sayılıyorlardı. Ama daha sonraları Osmanlı kuvvetlerinin Kürt halkına uygun olmayan davranışlarından dolayı Osmanlı'yı desteklemekten vazgeçtiler. Öyle görünüyor ki Osmanlı Devleti'ni destekleme şeklindeki geleneksel siyaseti benimseyen Nakşibendi şeyhlerinin bu konuda ısrar etmeleri, onların halk arasında sosyal tabanda gerilemesinde etkili olmuştur. Özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve ardından şeyhlerin nüfuzlarının azalma seyrinin giderek artması, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları arasında yer almıştır.

Kaynakça

- Arşiv-i Esnad-ı vezaret-i Harice. Karton 66. Pervende 26-61.
- Adams Şemdet, Dana (bi ta). *Seferi be Suy-i Merdan-ı Şeca' der Kordistan*. Tercüme Muhammed Mecdi. Saggız ve Bane: Muhammedî ve Cevanbaht.
- Ebreşimi, Abdullah(1385). *Huviyyet-i Tarihi ve Müşkilat-ı Kununi Merdom-ı Kord*. Tahran: Ana.
- Admunds, Sisilci(1367). *Kordha, Torkha, Arabha*. Tercüme-i İbrahim Yunusî. Tahran: Ruzbehan.
- Olson, Robert(1377). *Kıyam-ı Şeyh Said-i Piran (Kordistan-1925)*. Tercüme-i İbrahim Yunusî. Tahran: Negah.
- Bedel, Said(1360). *Tarihçe-i Conbeşha-yi Milli-i Kord (ez karn-ı 19 ta payan-ı Ceng-i Cihani Dovvom)*. Bi Ca: Bi Na.
- Tabanî, Habibullah(1380). *Vahdet-i Gavm-i Kord ve Mad Menşe, Necad ve Tarih-i Temeddün-i Kordistan*. Tahran: Gostere.
- Timurzade, Mustafa(1380). *Vahşet der Saggız: Negahi be Tahavvülât-ı Kordistan der Fasile-i Ceng-i Evvel-i Cihani ta İade-i İktidar-ı Devlet-i Merkezî*. Be Kuşş-i Şehbaz Muhsinî. Tahran: Pejuheş-i Şiraz.
- Hüseynî Nakşibendî, Abdurrahman(1380). *Sadat-ı Nakşibendî ve Conbeşha-yi Milli-i Kord der Gozer-i Tarih*. Tercüme-i Muhammed Baneî. Urumiye: Müessese-i Entesharat-ı Hüseyinî.
- Hayret Secadî, Abdülhamid(1381). *Eyemat ve Eşayir-i Kordistan, Senendec ve Tahran*: Daneşgah-ı Kordestan ve Neşr Bağ-ı Nu.
- Hançe Spehreddin, Ebubekir(1368). *Zindeginame-i Arif Rebanî Hazret-i Şeyh Yusuf Mülkab be Şemseddin Burhanî. Bi Ca: Merkez-i Neşr-i Ferheng ve Edebiyat-ı Kordî ve Entesharat-ı Selahaddin Eyyübî*.
- Ruhanî, Kemal(1385). *Tarih-i Came'-i Tasavvuf-ı Kordistan*. Piranşehr:Samrend.
- Rostem, Eyyub(2004). *Hewreman, Bergi Yekom*.
- Reşid Behmenî, Hadi(2001). *Peyamı Hewraman*. Bi Ca: Bi Na.
- Zareî Mehruzî, Abbas(1389). "Berresi Tesirat-ı Siyasî İctimaî Tarikatha-yı Kordistan der Ağaz-ı Sedde-i Bistom". *Tahkikat-ı Tarih-i İctimaî*. Pejuheşgah-ı Ulum-ı Ensanî ve Mütalaat-ı Ferhengî. s 1. ş 1.
- Zareî, Muhammed İbrahim(1381). *Siyasi Ferhangî-i Kordistan*. Tahran: Sazman-ı Miras-ı Ferhangî Keşver. İdare-i Küll-i Amuzeş, Entesharat ve Tevlidat-ı Ferhengî.
- Sultanî Hewramî, Muzaffer Behmen(1386). *Tarih-i Hewreman*. Be Tashih-i Nader Kerimiyan Serdeştî. c 1. Tahran: İhsan.
- Sultanî, Muhammed Ali (1374). *Coğrafya-yı Tarihî ve Tarih-i Mufassal-ı Kirmanşahan, Ba Mukaddeme-i Abdülhüseyn Nevayî, c 9, Tahran, Seha*.
- Ziyayî, Rauf(1367). *Yaddaştha-yı ez Kordistan, be Kuşş-i Ömer Farukî, Urumiye, Merkez-i Neşr-i Ferheng ve Edebiyat-ı Kordî*.
- Şeyh Selahaddin, Şeyh Süleyman verzenci Bilav, Abdurrahman (2002). *Teriket-i nekşibendi bı-Nema u Amancekan, Bergi duhem, Hewlêr Mukriyani*.
- Tabibî, Haşmetullah(1374). *Came'-şenasi ve Merdom-şenasi, Tahran, Daneşgah-ı Tahran*.
- Abdullah, Necad(2004). *Şeyh Ubeydullah-ı Nehrî, Lebelgenamekan-i Frensi Da(1882-1879), Slêmaî, Mektebe-i Bir u Huşyari(Y. N. K)*.
- Ali Resul, Cafer(2008). *Sûfizm u Karegeri Le Bizütenevey Rızgarîxwazi Neteweyî Geli Kurd Da, Slêmaî, Melbendî Kürdoloci*.
- Grib Ma'zî Nejad, Muhammed ve Keyhan Ahmedî(1382), *Coğrafya-yı Oraman, Tahran, İhsan*.
- Farukî, Ömer(1362). *Negahi be Tarih-i Ferheng-i Kordistan*. Tahran: Şarg.
- Farukî, Ömer(1382). *Kordistan der Mesir-i Tarih be Rivayet-i Esnad*. Tahran: Ana.
- Kerimiyan Serdeştî, Nader(1381). *Tezkire-i Urefa-yi Kordistan*. Tahran: Negah-ı Sebz.
- Kelhor, Muhammed(1385). "Meşrute ve Buhran-ı Siyasi-yi Kordistan", *Zemane*, s 5. ş 101-103.
- Kendal ve Digeran(1370). *Kordha*. Tercüme-i İbrahim Yusufî. Tahran: Ruzbehan.
- Gözide-i Esnadî ez vegayî'-i Meşrutiyet der Kordistan ve Kirmanşah(1385)*. Be Kuşş-i Reza Azeri Şehrezayî. Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnad-ı Meclis-i Şura-yı İslam.
- Lazarif, M.S. ve Digeran, (1386), *Tarih-i Kordistan, Mütercimin Kamuran Emin Ave, Mansur Sıddıkî. Tahran, Furuğ*.
- Muhammedî, Ahmed ve Azim Zamanî(1392). "Bünyadha-yı Hüviyyet-i Siyasi-yi Kordha-yı İrani". *Peşuheşha-yı Coğrafya-yı Ensanî*. Devre-i 45. ş 3.
- Merduh Kordistanî(1379). *Tarih-i Merduh*. Tahran: Karnag.
- Mazhar Ahmed, Kemal(1975). *Telhis-i Kitab-ı Kordistan der Salha-yı Ceng-i Evvel-i Cihani*. Bağdad: Kordî Zebanyarî Kord.
- Mufti, Şeyh Muhsin(2001). *Gewheri Hakiket, Hewler, Zankoy Selahedin*.
- Meymenet Abadî, Ferhad(1388). *Kordistan ve Meşrute*. Senendec: Pertu Beyan.

Nakşibendiye der Asya-yı Garbî ve Merkezî; Tağyir ve Tedavül(1389). Zir-i Nazar-ı Elizabeth Özdalga. Tercüme-i Fehime İbrahimî. Tahran: Pejuheşgede-i Tarih-i İslam.

Nikitin, Vasily(1377). Kord ve Kordistan: Berresi ez Nazar-ı Came'- Şinasi ve Tarihi. Tercüme-i Muhammed Gazi. ç 3, Tahran: Dirayet.

Van Bruinessen, Martin(1378). Came'-şinasi-i Merdom-ı Kord (Ağa, Şeyh ve Devlet). Tercüme-i İbrahim Yunusî. Tahran: Paniz.